

IREENE TSIREL
PÕLISED ELUD

ARDUS 2008

SISUKORD

Eessõna.....	5
Elu talude ostmise aegu.....	6
Kolmsada aastat Kalevi talus.....	9
Elu Sepa talus.....	19
Hiieveski talu elu ja saatus.....	30
Elust Sarapuu talus	38
Elu Kruusiaugu mäe peal.....	44
Uustalu talu uus ja vana elu.....	54
Madikse talu mitu elu.....	63
Kirev elu Andreksel.....	71
Mälestusi elust Leppiku talus.....	79
Laane talu sünd ja elukäik.....	87
Kubja talu elulugu.....	100
Vahimardi kolm elu.....	109
Elu Topi talus enne ülejutust.....	121
Elu põlenud majas.....	125
Elu Saueaugu talus metsaveerel.....	133
Pähkle talu traagiline elu.....	137
Elu Väljahansu talus.....	140
Elu Kuusiku metsatalus.....	146
Elu ja töö Uuetoa talus.....	152
Elu Kannukse talus.....	158
Jõeäärse talu mitmepalgeline elu.....	161
Uurimata talude nimestik.....	163
Register.....	164
Valik vanaaegseid laule.....	171
Autori nägemused.....	184

EESSÕNA

*Igal elul on oma lugu.
Igal perel on oma lugu
ja suguvõsal oma lugu.
Kokku on see küla ajalugu.*

Ardu raamatukogu juures tegutsev kodulooring on käinud koos alates 1998. aasta sügisest. Usinad liikmed on kogunud hulga materjali kodukandi inimeste, talude, koolide, ühingute ja asutuste ajaloo kohta. Mitmed uurimused on leidnud tee ka raamatukaante vahele.

Käesolev väljaanne on ülevaade Ardu ja selle ümbruse talude tekkelugudest ja saatusest. Kindlasti ei puudu sellest raamatust võrtsikad lood ja erilised inimesed. Veel on lisatud talude maakaardid. Mõnused, rahvasuus levinud laulusalmid raamatu lõpus annavad ülevaate eelmise sajandi alguses levinud lauludest. Mõistagi ei ole siin kajastatud kõikide talude elulood, väga palju on veel uurimata, osa avaldatud lugudest ei ole veel täielikud. Seetõttu on autoril palve - kui keegi on olnud seotud nende taludega või teavad midagi rääkida nende saamisloost, siis andke endast teada Ardu raamatukogus. Samuti ootame lähemat teavet veel koostamata talude elulugude kohta.

Raamatu sõnalise osa koos vanade fotodega kogus ja pani kirja Ireene Tsirel. Kujunduse ja uued pildid tegi Tanel Verk, kelle asjatundlikkus lisas väljaandele omapärase näo. Keelelised vead leidis ja parandas Kadi Koppel. Puuduvad sünni – ja surmadaatumid aitasid üles otsida EELK Kose Püha Nikolause koguduse lahkend inimesed eesotsas õpetaja Mare Palgiga.

Palju tänu nendele inimestele, kes leidsid aega mälestusi heietada ja vanu fotosid näidata, ilma nendeta oleks raamat kaotanud oma tõepärasuse ja värvikuse.

Veel tänan Harju Maavalitsust Kohaliku Omavalitsuse Programmi rahalise toetuse eest, Kõue Vallavalitsust, Ardu raamatukogu ja Ardu Põhikooli.

Ireene Tsirel

ELU TALUDE OSTMISE AEGU

Talurahvaseaduse järgi kaotati pärisorjus Eestimaal 1816. aastal. Selle seadusega kuulutati talupojad isiklikult vabaks, kuid nende suhted mõisnikega pidid rajanema pooltevahelisel kokkuleppel. See tähendas, et mõisnik ei tohtinud enam talupoega müüa, osta või mõne looma vastu vahetada. *Varem elas Ardu küla lähedal Jaan Joguri nimeline mees, keda Raasiku lähedal asuva Kambi mõisnik vahetas sõnakuulmatuse tõttu Paunküla mõisaomaniku koera vastu. Härra paigutas mehe Ardu lähedale Väljahansu tallu. Aga sealgi ei parandanud mees end sugugi ja nii ta lähetati küla servale, liivaste põldudega Kruusiaugu tallu.*

Talumehed võisid küll teise mõisa kolida, kuid esialgu mitte linna või kubermangu, hiljem see kitsendus kaotati. Vabakssaamisega kaasnes perekonna - ehk priinimede panek. Kuna nimepanijad olid mõisnikud, siis omandasid eestlased palju saksapäraseid perekonnanimesid, mis alles 1930-ndatel aastatel eestindati. Maad selle seadusega kaasa ei antud, nad pidid selle mõisniku käest rentima. Kuna rentnikel millegi muuga maksta ei olnud kui oma tööga, siis tähendas see ikkagi teoorjuse säilimist. Sellised tingimused ei meeldinud talupoegadele ja nii tekkisid aeg-ajalt talurahvarahutused ja vastuhakud.

1840-ndatel aastatel mõistsid ärksamad mõisnikud, et maata talupojad ei tunne enam huvi oma majapidamise vastu ja jätavad selle lohakile, seetõttu on neid vaja stimuleerida neile maad müües.

1856. aastal võetigi vastu uus talurahvaseadus, mille alusel võis talupoeg talu endale päriks osta. Esialgu osteti talusid harva, sest see oli võimalik ainult neil jõukatel rentnikel, kes kasutasid parema viljakusega maad, tootsid turu jaoks ja kasutasid sulaseid. Kuigi talupoeg sai omandada talu ja maad, ei päästnud see teda teopäevadest mõisnike juures. *Nii pidi Ardu ja selle lähiümbruse talupoeg tegema tööd Paunküla mõisale 12 päeva ja Silmsi karjamõisale 8 päeva (Ardu pole kunagi mõisat olnud).* Lisaks tööpäevadele pidid nad osa oma talutoodangust loovutama mõisnikule. Nii tekkis pettumus uues seaduses ja lahvasid uued vastuhakud, millest tuntuimat teatakse Mahtra sõja nime all. Talupoegade rahutused kestsid veel mitu aastat, mis lõppesid 1868. aastal uue seadusega, millega keelati teorendi nõudmine eramõisas. Sel perioodil said ka mitteaadlikud õiguse mõisaid osta, mille taga-

järjel ilmusid esimesed eestlastest mõisaomanikud.

Talude jõukuse kasv oli omakorda seotud üldise tööstuse ja kaubanduse arenguga. Jõukamad ja ettevõtlikumad talupojad hakkasid põllumajanduse kõrvalt tegelema ka teiste tootmisharudega. *Ardust on teada talupoeg Hans Jäär; kes hea ärivaistu tõttu tõusis nõutavaks ehitusettevõtjaks ja pidas Vahimardi talu majapidamise kõrval sae - ja jahuveskit, mõnda aega ka kõrtsi.*

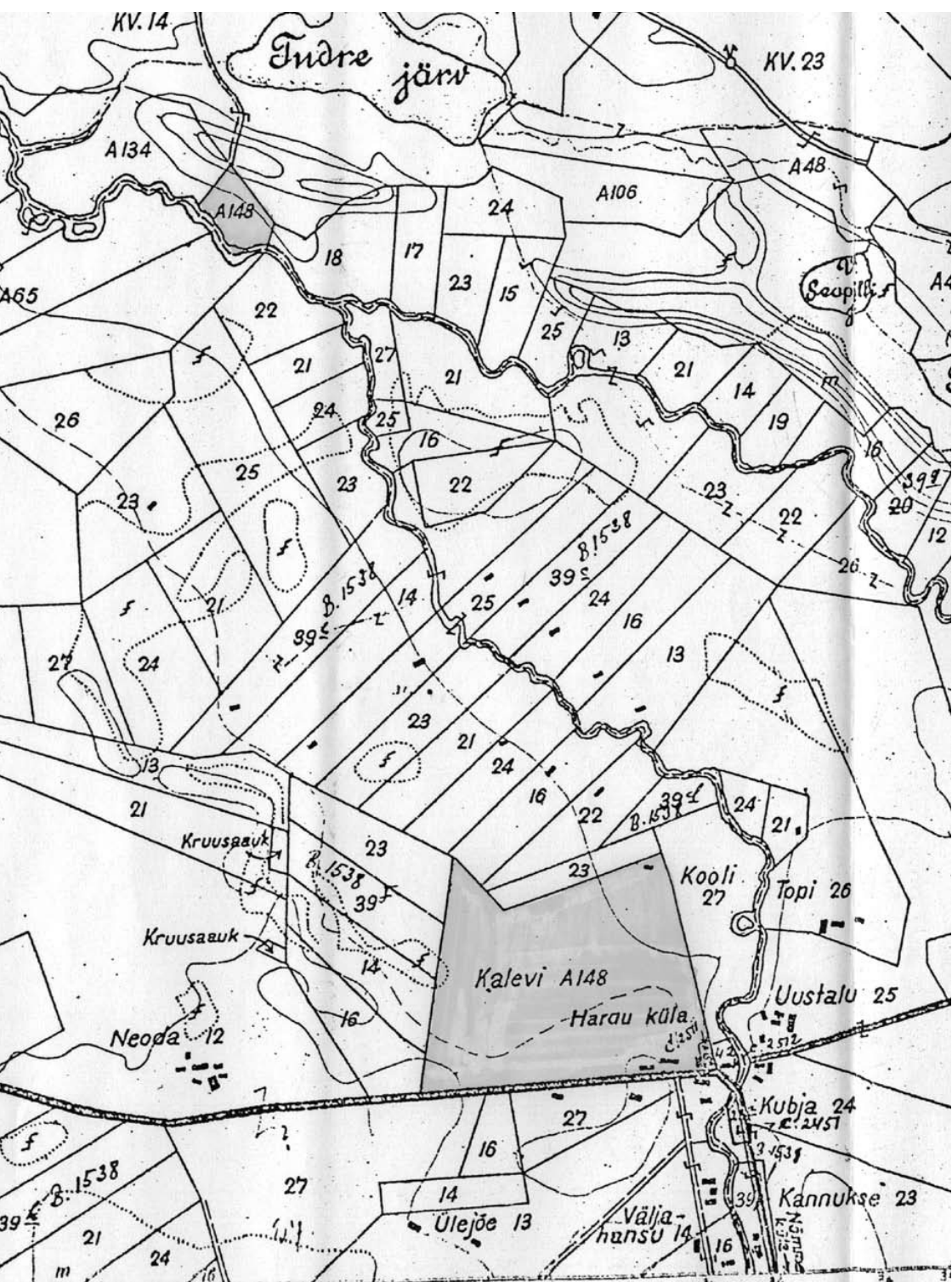
Kuid kõik talupojad ei olnud suutelised talusid välja ostma. Neid kehviktalupoegi nimetati vabadikeks ehk popsirahvaks. Pops oli kas laostunud peremees, lesestunud ja vaesunud talunik või vanaks ja haigeks jäänud väga vaene inimene. Et kuidagi ära elada, palusid nad võimalust elada talu kõrvalhoonetes, mille eest siis peremehele päevi tegid. Sellest ka nende nimetus - saunikud. Ajapikku võis ka saunikust väiketalu peremees saada.

Talu jõukuse kasvades avanes talupojal võimalus oma järeltulijatele anda hea haridus. Koolisüsteemi korrastati ka riiklikult ja tänu rohkem ilmuma hakkavale kirjandusele paranes eesti talupoja iseteadvus. Taludesse viidi sisse uuendused, nagu uus põlluharimisviis -ja tehnika, ehitati abihooneid.

Pärast Vabadussõda mõisnike maad riigistati ja talupojad said seda osta otse maavalitsuste kaudu. Vene okupatsiooni ajal talumaad võõrandati ja endine maaomanik sealt kasu ei saanud.

Tänases Eestis on enamus talusid tagastatud, mitmed neist isegi mitu korda edasi müüdüd. Alguses tekkinud põllumajanduslik elavnemine on langenud, kuna põllumeest enam ei väärtustata, vaid soositakse põllusaaduste sissetoomisega tegelevaid hangeldajaid ja suurtootjaid. Õnneks Eestimaal jätkub põllumehe hingega inimesi ja nemad tõstavadki talumajanduse mainet.

* Selles peatükis on kasutatud materjale L. Vahtre raamatust "Eesti rahva lugu" ja J. Kahki väljaannet "Talude päriseksostmise aegu".

Kõue vald — Triigi vald

Foto: Sirje Saulep

KOLMSADA AASTAT KALEVI TALUS

Tänapäeval on maal väga vähe säilinud sajanditevanuseid elamuid. Harjumaal Ardu külas Tallinn-Tartu magistraali ääres bussipeatuse juures paikneb 300-aastane avara verandaga piklik kivihoone. Maja välimust on aegade vältel aeg-ajalt muudetud. Kuue ruuduga ahtake aken on asendatud avarama, kahepoolse raamiga aknaga. Veranda uks, mis algselt oli keskel, on nüüd külje peal. Neljast kivipostamendile toetuvast puusambast on järel vaid üks. Kõrge katus, mille üks serv ulatus pikendusena sambaile, on samuti kaotanud endise välimuse. Lasipuid hobustele ka enam ei ole.

Maja esialgne peremees oli Paunküla mõisnik, kellelt KAREL VERNOFF-VERNOI (sünd. 1841. a) ostis selle koos maatükiga. *Kareli vanemad olid pärit Järva-Peetri kihelkonnast Huuksi külast. Teada olevate andmete põhjal (Arne Rütter) oli Kareli vaarisa JAAN LALLI ja vaarema TIIO. Nende poeg, Kareli vanaisa JÜRI LALLI (1770-1804) jäi perekonda tabanud katku tagajärjel ainsana ellu. Vanemateta poisi võttis enda juurde isa vend. Noormeheas Jüri suundus Paunkülla sealse mõisniku teenistusse, kus ta hakkas tööle tallipoisina (sealt ka hüüdnimi "Talli Jüri"). Peagi tutvus Jüri Kiruverest pärit neiu EVAGA (s. 1772), kelle isa oli mõisas kupja ametis. Sel-*

lest abielust sündis neile poeg KAREL (1802-1865), kes oli juba varases eas väga asjalik ja mitmekülgsest andekas. Algul pidas ta kingsepa ametit, siis oli metsavaht. Hiljem ostis Karel Härjasilla talu, ta tegutses kõrtsipidajana. Karel abiellus MARI TOMSOHNIGA, neile sündis kaks tüdart (Ann ja Mari) ja kolm poega (Karel, Hans ja Priidik). Vanim lastest, KAREL (s.1841) ostiski ära Ardu suure tee ääres paikneva Kalevi talu. Karel abiellus MARI JUHANISEGA (1847-1888), kellega tal oli kolm tüdart (Mari, Anette, Ida-Aliide) ja viis poega (Friedrich, Kaarel, Otto, August, Ludvig). Peale abi-kaasa surma leidis leskmees uue perenaise - MAI METSISE (s.1861). Perre lisandus veel kaks tüdart (Marta Lisetta, Hilda Sofie) ja kolm poega (Ernst Johannes, Osvald Benedict, Verner).

Kalevi talu päris poeg KAAREL VERNOFF-VEERSALU (05.08.1876-26.06.1943), kes kosis naiseks Vahimardi talu peremehe Hans Jäära tütre MARIA (05.06.1881- 28.03.1938).Jäära Hans oli kuulus ja hinnatud ehitus-meister, kuigi täiesti ilma koolihariduseta. Olles suure pere isa (16 last) ja samas hea ärivaistuga, tahtis ta, et lapsedki läheksid eluteele hästi kindlustatult ja saaksid väärilise kaasa. Kui aga neiuas Maria armus lihtsasse maapoissi Kaarlisse, siis oli papa Jäär kõvasti vastu. Aga armastuse jõud oli suurem ja isa tahtmine siin enam ei lugenud. Siis seadis kaval vanamees tingimuseks, et kui tütar veab rangiroomad läbi sõrmuse, on poiss tema oma. Suurest armastusest tuge saanud Maria, pingutusest valutavad sõrmed veritsemas ja pisarad silmis, sai ülesandega hakkama.

Peagi järgnesid kihlused, hiljem uhke pulmapidu. Perre sündis kokku kolm last (poeg ja 2 tüdart), kellest jäid ellu vaid tütre Hilda-Miralda (1911-1955) ja HERTA-FERNANDA (22.10.1919-18.11.2004).

Algul kutsuti maja KÕRTSITALUKS, kuna majas oli kõrtsituba, ulualune teelistele ja tall hobustele. Noorperemehe ajal sai talu endale nimeks KALEVI. Uue nime talule soovitas peremehele panna mõisnik ise, sest talu oli heal järjel ning seal tehti palju ja korralikku tööd. Talus tegeleti nii põllumajanduse kui ka karjakasvatusega. Loomulikult kuulus eeskujuliku talu juurde aed.

Pereema Maria tegeles poepidamisega. Poes müüdi toidukaupa ja muudki tarvilikku. Riidekaup toodi Tallinnast. Kaubatoojaid nimetas rahvas “kauba-juutideks”. Söögikraami hangiti enamasti omal käel.

Koos emaga oli poes askeldamas ka energiline tüdretirts Herta (Huldale poetöö ei meeldinud), kes toppis oma uudishimuliku nina igale poole. Kui tüdruk sirgus, rakendas ema teda laatadel oma abilisenä. Et väikest kasvu plika leti tagant välja paistaks, pidi tüdruk puukastide peal seisma. Kui ema suri, siis jäi ka poepidamine soiku ja poeruumi kasutati ainult panipaigana, kuigi hiljem on ruume kasutatud mitmeid kordi kaupluse ja sööklana.